

Zofia Abramowicz

Wschodniosłowiańskie cechy językowe w nazewnictwie osobowym Podlasia

Acta Polono-Ruthenica 1, 317-323

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zofia Abramowicz
Białystok

Wschodniosłowiańskie cechy językowe w nazewnictwie osobowym Podlasia

Podlasie od czasów najdawniejszych było terenem, gdzie stykały się ludy bałtyckie i protosłowiańskie, współzawodniczyli o te ziemie z książętami mazowieckimi władcy ruscy i litewscy.¹ Wielokrotna w ciągu wieków zmiana przynależności politycznej Podlasia i ziem przyległych przyczyniła się do ukształtowania specyficznej struktury społecznej i różnorodnej przynależności etnicznej miejscowego osadnictwa.

J. Wiśniewski wyróżnia trzy zasadnicze kierunki osadnicze: mazowiecki (z zachodu), ruski (znad Bugu, Niemna i jego dopływów, spod Wołkowyska) oraz litewski.² Między Bugiem i Narwią osiedlała się ludność z Wołynia. Wynikiem takiego osadnictwa na tym terenie było zróżnicowanie etniczne, wyznaniowe i językowe. Należy przy tym pamiętać, że świadomość narodową mieszkańców Podlasia kształtował nie tyle język, co wyznanie. Ludność wyznania katolickiego uważa się za Polaków, chociaż posługuje się na co dzień językiem „prostym”, czyli gwarą wschodniosłowiańską, ludność prawosławna uważa się za Białorusinów, chociaż często mówi gwarą ukraińską. Dziś na Podlasiu, szczególnie w jego wschodniej części, spotykamy gwary białoruskie, ukraińskie i między nimi pas gwar przejściowych z cechami białoruskimi i ukraińskimi. Wyraziście i wszechstronnie ukazuje typ gwar wschodniosłowiańskich na Podlasiu *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. Jak wiadomo, języki wschodniosłowiańskie różnią się od polskiego pełnogłosem, brakiem nosówek ('a < ę, u < ą), realizacją zmiękczenia *tj, *dj i in. Charakte-

¹ A. Wyrobisz, *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XV-XVIII w.*, Warszawa 1981, s. 173.

² J. Wiśniewski, *Zarys dziejów na Białostoczczyźnie*, [w:] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej i J. Siatkowskiego, t. 1, Wrocław 1980, s. 14.

rystyczną cechą języka białoruskiego jest akanie i dziekanie, zaś ukraińskiego - dyspalatalizacja spółgłosek przed e, przejście *ǣ w i oraz szereg innych zjawisk fonetycznych.

Ta skomplikowana sytuacja etniczna, wyznaniowa i językowa odbija się jak w zwierciadle w nazewnictwie osobowym mieszkańców Podlasia. Za przykład mogą posłużyć imiona mieszkańców Białegostoku wyekscepowane z ksiąg metrykalnych parafii katolickiej i prawosławnej z okresu międzywojennego oraz nazwiska występujące w książce telefonicznej województwa białostockiego.³

Należy podkreślić, że zapis imion w metrykach parafialnych jest uzależniony od wyznania. Księgi metrykalne parafii katolickiej rejestrują imiona zapisane w formach przyswojonych przez język polski: Jan, Józef, Jakub, Andrzej, Eugeniusz i in. Te same imiona w księgach metrykalnych parafii prawosławnej występują w formach cerkiewnosłowiańskich: Ioann, Iosif, Jakow, Andrej, Ewgienij. Ponadto różnią się zestawy nadawanych imion przez katolików i prawosławnych. O ile katolicy nadają imiona z polskiego systemu imienniczego, jaki ukształtował się po przyjęciu przez Polskę chrześcijaństwa i włączenia się jej w krąg oddziaływania zachodnioeuropejskiej kultury, o tyle prawosławni mieszkańcy tych ziem wybierają swoim dzieciom imiona z systemu antroponimicznego, ukształtowanego po chrzcie Rusi Kijowskiej pod wpływem bizantyjskiej greczyzny. Imiona chrześcijańskie do nowo chrystianizowanych narodów docierały poprzez łacinę lub grekę. Wschodniosłowiański system imienniczy kształtował się na bazie kultury bizantyjskiej, co powodowało, że imiona chrześcijańskie Słowian wschodnich różniły się od polskich wieloma cechami fonetycznymi:

- u po samogłosce wymawiane było jak w (Eugenios > Евгений);
- grecka в została przejęta jako w (Gabriel - Гавриил);
- f i th wymawiano jako f (Filippos > Филипп, Thomas > Фома);
- grecka „eta” wymawiana była jako i (Daniel i Даниил).

Porównajmy dziesięć najpopularniejszych wśród katolików i prawosławnych imion:

³ Metryki urodzeń lata 1918 - 1939 w urzędzie stanu cywilnego w Białymstoku; Spis telefonów województwa białostockiego 1986 wg stanu abonentów na 30 VI 1985.

Parafia katolicka	Parafia prawosławna
Henryk	Georgij
Stanisław	Jewgienij
Edward	Władimir
Józef	Aleksandr
Czesław	Anatolij
Jan	Nikołaj
Tadeusz	Ioann
Mieczysław	Iosif
Władysław	Leontij
Wacław	Michaił
Janina	Nina
Helena	Irina
Irena	Jewgienija
Jadwiga	Jelena
Halina	Walentina
Stanisława	Lidija
Wanda	Maria
Regina	Zinaida
Maria	Galina
Eugenia	Tamara in.

Zwykle na tym terenie katolicy nie nadawali takich imion popularnych u prawosławnych jak: Władimir, Leontij, Siergij, Leonid, Wiaczesław, Boris, Witalij, Wasilij (nie nadawano tego imienia nawet w formie Bazyli), Miron, Wsiewołod, Płaton, z żeńskich nie występowały u katolików: Nina, Zinaida, Tamara, Wiera, Raisa, Olga, Ludmiła, Nadziezda, Lubow', Iraida, Łarisa, Tatiana, Leoniła, Taisia, Ała, Ksienija.

Z kolei prawosławni nie nadawali swoim dzieciom takich imion katolickich jak: Henryk, Stanisław, Czesław, Mieczysław, Władysław, Wacław, Zbigniew, Ryszard, Wojciech, Witold oraz żeńskich: Janina, Wanda, Jadwiga, Danuta, Alicja, Apolonia, Bronisława, Kazimiera, Konstancja.⁴

Imiona występujące w oficjalnych dokumentach funkcjonowały w ję-

⁴ Z. Abramowicz, *Imiona chrześciane białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885 - 1985)*, Białystok 1993, s. 116-209.

zyku potocznym w różnych formach przekształconych, zdrobniałych czy spieszczonych. Te właśnie formy przekształcone najczęściej były podstawami słowotwórczymi nazwisk występujących w podlaskich miastach, miasteczkach i wsiach.

Nazwiska występujące w książce telefonicznej Białegostoku i województwa białostockiego można podzielić na dwie podstawowe grupy: odzwierciedlające polskie cechy językowe oraz o wschodniosłowiańskim rodowodzie. W tym miejscu omówiono tylko nazwiska wschodniosłowiańskiego pochodzenia, w których można wyodrębnić kilka typów strukturalnych.

Najliczniejszą grupę tworzą nazwiska pochodne od imion chrześcijańskich. Wśród nich spotykamy nazwy osobowe równe pełnym formom metrykalnym w cerkiewnosłowiańskiej postaci, np. Borys (cerk. Борис), Charyton (cerk. Харитон), Kasjan, Kondrat (cerk. Кондрат), Łazarz (cerk. Лазарь), Łukian (cerk. Лукиан), Sawwa (cerk. Савва) lub przekształconym, np. Awdziej (cerk. Авдий), Achrem (cerk. Ефрем), Alifier (z Альфер, a to z Алферий, cerk. Елеферий), Anchim (z cerk. Анфим), Anikiej (cerk. Иоанникий), Arasim (cerk. Герасим), Charyton (cerk. Харитон), Chim (od Ефим, cerk. Евфимий), Dziemian (cerk. Дамиан), Gawryło (cerk. Гавриил), Harasim (cerk. Герасим), Jakim (cerk. Иоаким), Kuźma (cerk. Косма), Owsiej (cerk. Евсений), Samojoło (cerk. Самуил), Siemion (cerk. Симеон), Sidor (cerk. Исидор), Taras (cerk. Тарасий). Nazwiska tego typu nie są jednak licznie reprezentowane. Najczęściej od form metrykalnych były urabiane formy deminutywno-hipokorystyczne i one po pewnym czasie przejęły funkcję nazwiska.

Do nazwisk równych formom deminutywno-hipokorystycznym odzwierciedlającym wschodniosłowiańskie cechy gwarowe można odnieść następujące: Ambrozko, Anchimik (cerk. Анфим), Andrejczyk (cerk. Андрей), Aniśko i Oniśko (cerk. Онисим), Awieruszko (cerk. Аверкий), Chomko (cerk. Фома), Chwiećko, Chwieroś, Chwieśko (cerk. Феодор), Ciereszko, Cierech i Tereszko (cerk. Терентий, Тертый), Cimoch, Cimoszko (cerk. Тимофей), Doroszko (cerk. Феодор), Dzienis (cerk. Дионисий), Fiedorek (cerk. Федор), Filon, Filonik, Fiłon (cerk. Филимон), Gregorek, Gryc, Grygolec, Grygo, Gryguć, Gryń i Hreszczyk, Hryń, Hryszko (cerk. Григорий), Nawro, Nawrysz (cerk. Гавриил), Pliuczonek, Pliuta (cerk. Илия), Iwańczyk, Iwaszko (cerk. Иоанн), Jakowczyk (cerk. Иаков), Jarmolik (cerk. Ермолай), Jaroma, Jeremiejko

(cerk. Иеремия), Karniej (cerk. Корнилий), Klim, Klimuszko (cerk. Климентий), Kościk, Kościuch, Kosciuszko (cerk. Константин), Krysztopik i Krzysztopik (cerk. Христофор), Lewonik (cerk. Лев), Owsiejczyk (cerk. Евсевий), Maciuka i Macuta (cerk. Матфий, por. pol. Maciej), Miszka (cerk. Михаил), Nazarko (cerk. Назарий), Pańko (cerk. Афанасий), Pieciul (cerk. Петр), Sacharko (cerk. Захарий), Saczko (cerk. Исаак), Safiejko (cerk. Софония), Sajczyk (cerk. Исания), Salej (cerk. Исаия), Samojlik, Samuszonek (cerk. Самуил), Sanik, Sańczyk (cerk. Александр), Sawko i Sawka, Sawośko, Sawoń, Sawosz, Sawejko (cerk. Савва), Sewastnianik, Siewko (cerk. Севастиан), Siemaszko, Siemak, Siemieniaka i Siemieniako, Siemieńczyk, Siemionek, Siemionko, Sieńko (cerk. Симеон), Siergiejjczyk, Sierko (cerk. Сергей), Silwonik, Silwończyk (cerk. Сильван), Sinczek (cerk. Сионий), Supron (cerk. Софроний), Ułaś, Ułaszzonek i Wołosik (cerk. Власий), Waleszko, Wałeśko, Walko (cerk. Валентин), Wasicko, Wasiucionek, Waszkuć, Waśko (cerk. Василий), Wicik (Wiktor), Wołodko (cerk. Владимир), Zacharko (cerk. Захарий).

Od pełnych metrykalnych oraz deminutywno-hipokorystycznych form imion chrześniych urabiano patronimiczne nazwy osobowe za pomocą różnych sufiksów. Do najczęstszych sufiksów na tych terenach należą: **-uk/-czuk**, **-owicz/-ewicz**, **-enia**, **-ow/-ew**. Powyższe sufiksy są bardzo produktywne także w językach wschodniosłowiańskich, szczególnie białoruskim. Porównajmy nazwiska: Afanasj/ew, Aleksiej/uk i Oleksiej/uk, Antoszcz/uk, Awien/owicz, Chariton/owicz, Chorłampi/ew, Danil/uk, Danił/ow, Dorosz/ew, Dymitr/uk, Dziemid/owicz, Fiedor/czuk, Fiedosi/uk, Fidziuki/ewicz, Fiłon/owicz, Gawrysi/uk, Gierasimi/uk, Grygor/czuk, Grigor/uk, Gryci/uk, Grync/ewicz, Hrynki/ewicz, Hryni/uk, Iliaszc/uk, Jakowi/uk, Jasiel/czuk, Jakimi/uk, Jakoni/uk, Jarym/owicz, Jaszcz/uk (< Jaszko), Jefim/ow, Jefimi/uk, Jegor/ow, Jelisiej/ew, Jurcz/enia, Juszczi/ewicz, Karpi/enia, Klem/enia, Klimi/uk, Klim/owicz, Kondrusi/ewicz, Kości/uk, Kuprian/owicz, Kuprian/ow, Ławresi/uk, Maksimi/uk, Maksym/owicz, Martyni/uk, Mikołaj/uk, Nester/owicz, Oksent/owicz, Olizar/owicz, Omełiani/uk, Owdzij/ewicz, Panfil/uk, Paszki/ewicz, Pawlucz/enia, Pawlucz/uk, Pawł/uk, Pietrucz/uk, Pietrowc/ew, Prochor/owicz, Prokop/owicz, Radziwoni/uk, Romani/uk, Romań/czuk, Siemieni/uk, Siemionk/owicz, Taras/ewicz, Wasilij/ew, Wasi/uk/ow, Wasi/uk, Wasi/uki/ewicz, Wojci/uk, Władimir/ow, Wołodki/ewicz, Zachar/czuk, Zachar/ewicz.

Na uwagę zasługują także nazwiska utworzone od imion za pomocą sufiksów **-enko**, **-in/-yn**, **-ak**, **-yk/-ik**, **-un**, **-uć** (i **-utis**), **-el**, **-ilo**, **-uszek** i in., które są również produktywne w językach wschodniosłowiańskich, szczególnie białoruskim i ukraińskim.⁵ Formacje takie nie są już tak liczne jak poprzednie. Porównajmy: Adam/in, Antoni/enko, Gryg/uć (i Gryg/utis), Gryncz/el, Jachn/ik, Jancz/yło, Jarmol/ik, Jank/un, Kościucz/yk, Kościucz/yn, Lewon/ik, Łazarcz/yk, Łukosz/yk, Masiej/czyk, Matwiejcz/yk, Mojsi/uszek, Nik/in, Nikit/in, Siemioncz/yk, Stefani/enko, Sawcz/enko, Sieńcz/yło, Tofiło, Walencz/ak, Wasz/ak, Waszk/uć, Waszki/el, Winci/un, Wołos/ik, Wołosz/yn itp.

Liczne są nazwiska pochodne od wschodniosłowiańskiej leksyki apelatywnej. Występują zarówno nazwiska o cechach rosyjskich, białoruskich, jak i ukraińskich. W tej grupie nazw osobowych można wyodrębnić nazwiska równe apelatywom oraz nazwiska urobione od leksyki apelatywnej za pomocą różnych sufiksów, zarówno patronimicznych jak i deminutywno-hipokorystycznych, augmentatywnych i in. Porównajmy:

- nazwiska od nazw zawodów: Bojar, Bondar, Choruży, Gonczar, Gruszczyk, Humienny, Koleśnik, Koniuch, Monach, Noszczyk, Pekar, Rymar;

- nazwiska charakteryzujące: Bałakier, Batko, Bielokoz, Bielous, Bielasz, Blednik, Bołbot, Bołdak, Boroda, Bubieniec, Chren, Czaban, Czarnomysy, Družba, Dubiło, Gołub i Hołub, Hodun, Horosz, Kaczan, Kniaź, Kowsz, Korowaj, Korszun, Korzun, Krasota, Kuczerawy, Kužel, Łobacz, Malczyk, Małuzeniec, Moroz, Mukosiej, Poletyło, Skorowotko, Sołowiej, Sołtan, Soroka, Struk, Szczygoł, Toczka, Twerdochlib, Usak, Werhun, Wistouch, Worobiej, Woron, Worona, Zaborszczyk, Zielepucha, Zieziula, Żaworonek;

- nazwiska odapelatywne, utworzone za pomocą różnorodnych sufiksów: Bacia, Bacik, Baciocha (por. brsk. **baćko** 'ojciec'), Barysznikow (por. wschł. **barysz**), Bielowicz, Bojarczyk, Bołtowicz, Bołtuć, Borodako, Borodziuk (por. ap. **boroda**), Carewicz, Chaciej, Chitryn, Chorożucha, Chuczun, Chwojko, Chworelnik, Ciepłucha, Cierebiej, Ciukaj, Cyuńczyk (por. strusk. **тывун**), Czerepuk, Czerepowicz, Dajludzionek, Derewońko, Ditszenko, Dorożej, Dudenko, Dziedowiec, Hołodok, Hu-

⁵ L. Dacewicz, *Nazewnictwo kobiet w dawnym powieście mielnickim (XVI-XVII)*, Białystok 1994, s. 21-80, 240.

mienik, Korobkiewicz, Korotkiewicz, Kruczenko, Krugłow, Krywko, Krywcow, Kulhawik, Kuzniecowa, Lepietuszko, Prystypiuk, Sołomianko, Sołowianiuk, Szumieli i Szumiło, Trusiewicz, Utkin, Woronowicz, Zajczuk, Zubielewicz, Zubik, Zubowicz, Żdaniec, Żdanuk.

Na płaszczyźnie fonetyki najczęstsze cechy wschodniosłowiańskie występujące w nazwach osobowych to:

- pełnogłos: Moroz, Sołowianko, Sołomianko, Korotkiewicz, Worona;

- u z *ą i 'a z -ę, np.: Zub, Zubowicz (por. pol. ząb), Choruży (por. pol. chorąży), Dubiło (por. pol. dąb), Dubrowski (pol. Dąbrowski), Struk (pol. strąk);

- r na miejscu *r' (w pol. rz): Berezowiec, Gryc, Gregorek, Chren, Bondar;

- na miejscu *ě - e lub i (cecha ukr.): Bielokoz, Bielous, Twerdochlib;

- dyspalatalizacja przed e (cecha ukr.): Perestret, Petruk, Beryło (obok Bieryło), Derewiański, Derewońko, Patejuk, Petrow, Petruczynik;

- dziekanie (cecha białorus.): Dziemidowicz, Dzienis, Dziemiańczyk, Radziuk, Radziwon;

- przejście nagłosowego e w o: Omilian (z cerk. Емилиан), Owsiejczyk (z cerk. Евсейий);

- przejście w gwarach wschodniosłowiańskich f w **ch**, **chw** lub **p**: Trochim (< cerk. Трофим), Chwiedź, Chwiedźko (< cerk. Феодор), Pannasiuk, Pancewicz, Pańko (< cerk. Афанасий).

Przedstawiony wyżej materiał pokazuje, że nazwy osobowe mieszkańców Podlasia zawierają wiele wschodniosłowiańskich elementów językowych (leksykalnych, słowotwórczych, fonetycznych). Powstawały w oparciu o kulturę chrześcijańską narodów wschodniej słowiańszczyzny (nazwy osobowe pochodne od prawosławnych imion chrzestnych) oraz ich język i gwary.